

Türkiye Üzerine Yapılmış Evlilik ve Akrabalık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi

Doç. Dr. N. Serpil ALTUNTEK*

Özet

Türkiye'deki evlilik ve akrabalık kurumlarını betimleyen ilk araştırma örnekleri köy monografileridir. Daha sonraları, ülkenin sosyal/ kültürel değişmesine paralel olarak, araştırmalardaki ana sorunun göç ve kentleşme olgusu üzerine odaklandığı ve evlilik ve akrabalık konusunun da "değişme" süreci çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.

Bu çalışmada, içevlilik ve dışevlilik kavramları açıklanmış ve Türkiye'deki evlilik örüntüsü bu kavramlar çerçevesinde incelenmiştir. Türk toplumunun evlilik örüntüsü, İslam'ın etkisi ile soydışı evlilik kuralından normsuzluğa doğru değiştiği söylenebilir. Ancak Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgesinde (Kürt, Arap kültürleri) aşiret sistemine dayalı olan soyiçi evlilik kuralı süregelmektedir. Bu nedenle, Türkiye gibi çokkültürlü bir ülkede etnokültürel yapı farklılıkları sosyal araştırmalarda dikkate alınmalıdır.

Anahtar sözcükler: Akrabalık sistemleri, soyiçi evlilik, soydışı evlilik, Türkiye'de evlilik örüntüsü

Abstract

The village monographs can be considered as the early samples of field works, describing the marriage institutions and kinship systems in Turkey. Later on, parallel with the socio-cultural changes in the country, the researches have focused on "migration" and "urbanisation"; henceforth, the family institutions and marriage and kinship have been studied within the framework of "process of change".

In this study, after having explained the concepts of exogamy, the marriage pattern in Turkey has been analysed in accordance with these concepts. The marriage system in Turkish society has changed from lineage exogamy system to a system which has no norm, due to the effect of Islam. But in the Eastern and Southeastern Turkey (Kurdish, Arab cultures), people still continue with lineage endogamy based on tribal system. Therefore, the social investigation in a multicultural country like Turkey must take the different ethno-cultural structures into consideration.

Keywords: Kinship systems, lineage endogamy, lineage exogamy, marriage pattern in Turkey

(*) Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

Tarihçe

Soy sistemlerine dayalı olan evlilik ve akrabalık kurumları, toplumların sosyal örgütlenme biçimlerini kurucu değişkenler arasında yer almaktadır. Bu konuda Türkiye'ye ilişkin ilk bilgilerimiz köy monografilerine (Berkes, 1942; Boran, 1945; Erdentuğ, 1956; Yasa, 1957; Pierce, 1964; Stirling, 1965) dayanmaktadır. Bu araştırmalarda, köy ünitesinin yapısal bütünlüğü betimlenmeye çalışılırken, evlilik ve akrabalık kurumlarına da yer verilmekte; evlilik yaşı, nikah tercihleri (resmi ve/veya "imam" nikahı), başlık uygulaması, akrabalık ilişkileri gibi birçok konuda saptamalarda bulunulmaktadır.

Türkiye'nin 1950'lerden itibaren giderek ivme kazanan ve toplumsal katmanların her kesimini derinden etkileyen yapısal değişimi (tarımın makinalaşması, tarımda çalışan işgücü fazlasının kentlere göç etmesi, vd.), araştırma konusu ve alanını değiştirmiş; araştırma sorunsalında göç ve kentleşme süreçleri önem kazanmıştır. Köy ünitesi "statik" bir görünümde ziyade, her kültürel ögesinde değişim gösteren "dinamik" bir yapı olarak ele alınmaya başlanmıştır. Örneğin Yasa, Hasanoğlu köyündeki araştırmasından (1957) 25 yıl sonra yine aynı köyde yaptığı ikinci bir araştırmada (1969a) köyün değişimini çeşitli boyutlarıyla incelemiştir. Timur (1972) ise, Türkiye genelinde yaptığı aile araştırmasında köy-kent eksenindeki değişme eğiliminin bölgelerarası farklılıklarını göstermiştir. Evlilik örüntüsünün kırsal kesimde yaygınlık gösteren bazı özelliklerinin kente göç olgusu ile birlikte yeni-kentli nüfusta değişme eğilimi gösterdiği (başlık uygulamasının kaybolmaya başlaması, vd) Akkayan (1979)'ın araştırması ile saptanmıştır.

Öte yandan, sosyal örgütlenme, üretim-tüketim faaliyetleri gibi birçok açıdan yerleşik gruplardan farklılık gösteren göçebeler, 1960'ların görece özgürlükçü siyasi ortamında dikkat çekmiş ve *Alikan Aşireti* çalışması ile Beşikçi (1969) bu konuya ilişkin ilk örneklerden birini vermiştir. Bu araştırma göstermiştir ki, aşiret sistemine dayalı sosyal örgütlenme yapısını ve gücünü topluluğun akrabalık sisteminden almaktadır. Bates (1971, 1974) ise, Yörükler'e ilişkin çalışmasında, göçebeliliğin nasıl bir sosyal örgütlenme ve ilişkiler örüntüsü oluşturduğu üzerine odaklanırken, ele aldığı değişkenlerden biri de akrabalık sistemi olmuştur.

Bu araştırmaların yanı sıra, Güvenç (1977) konunun tarihsel analizinin eksikliğine ve Orta-Doğu ülkeleri ile birlikte Anadolu'da da yaygınlığı gözlenen amca kızı-amca oğlu evliliğine ilişkin yapısal-işlevsel açıklamaların yetersizliğine dikkat çekmiştir. Ancak 1980 sonrası yapılan araştırmalardan Ortaylı'nın (1980) 16. yüzyılda Anadolu'da evlilik ilişkileri ve Duben'in (1984) 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı-Türk aile ve hane yapıları üzerine incelemeleri tarihsel boyuttaki eksikliği kısmen kapatmıştır. Ayrıca, Türkiye'deki evlilik, akrabalık türlerinin betimlemesi Balaman (1982a) tarafından yapılmıştır. Yalçın-Heckmann (1991) ise, Hakkari'de yaptığı alan araştırmasında bir Kürt aşiretini incelerken evlilik ve akrabalık konularını da ele almıştır. Öte yandan, bu konudaki

araştırmalara bir katkı olduğunu düşündüğüm bir çalışma tarafımdan Van'da gerçekleştirilmiş ve amca kızı-amca oğlu ile birlikte diğer kanyakını (*consanguinity*) evliliklerin yörenin toplumsal örgütlenmesi içinde nasıl bir sosyal güvence işlevi gördüğü açıklanmaya çalışılmıştır (Altuntek, 1993).

Kronolojik bir sıra izleyerek özetlediğim bu çalışmalar evlilik ve akrabalık konusundaki birçok boşluğu gidermesine rağmen, bazı kavramsal sorunlar da ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, içevlilik (*endogamy*) ve dışevlilik (*exogamy*) kavramları çerçevesinde bu kuralların Türkiye özelindeki durumu tartışılıp, çeşitli uygulama örnekleri üzerinde durulacaktır.

Dışevlilik ve İçevlilik Kuralları Bağlamında Türkiye'deki Evlilik Örüntüsü

Her toplum, ailenin oluşumunu çeşitli evlilik kurallarına bağlar. Bu kurallar eş seçiminden, eşlerin evlendiklerinde nereye yerleşeceklerine kadar çok geniş bir alanda kendini gösterir. Bunlardan dışevlilik ve içevlilik kuralı evliliğin düzenlenmesinde evrensel bir karşıtlıktır. Bu kurallar, toplumun “biz” ve “öteki” ayrımını nasıl kategorilendirdiğine ve eş seçiminde bu ayrımlardan hangisini tercih ettiğine dayalıdır. Daha açık bir anlatımla içevlilik (*endogamy*), “kadın ya da erkeğin, üyesi olduğu sosyal gruptan bir kimse ile evlilik bağı kurmasının *zorunlu*” (Wells, 1984:100) olması durumudur. Tanımda kastedilen sosyal grup; soy/kabile, mezhep, sosyal sınıf, köy gibi birçok grup çeşidini kapsamaktadır. Hindistan'daki kast sisteminde, her kastın kendi içinde evlenme kuralı bir tür içevliliktir (Wells, 1984:100) ve sınıfçı evliliğe (*class endogamy*) örnek teşkil etmektedir.¹ Öte yandan, dışevlilik (*exogamy*), bireyin eşini üyesi bulunduğu grubun dışından seçmesi kuralıdır. Birbirinin karşıtı olan bu iki kuralın ortak noktası, toplumların kategorik olarak gruplara ayrılması ve bireyin kendi grubunun içinden veya dışından birisi ile evlenmesinin zorunlu (*prescriptive*)² olmasıdır. Toplumca kabul edilen (meşru) bir evliliğin yapılabilmesi, bu zorunluluğa uymak ile mümkündür. “Zorunluluk”, yaptırım gücü son derece yüksek bir toplumsal norm olarak bireyin karşısında durur. 19. yüzyılda Kazak Başkurtlarında dışevlilik kuralına aykırı davranışların toplumdan dışlanması, dağlı Başkurtlarda ise ölümle cezalandırılması (İnan, 1952:102) buna örnek olarak gösterilebilir.

Bu iki tanımdan hareket ettiğimizde, Türk toplumuna ilişkin genelleştirilebilecek bir

1- Hindistan'da kast yapısının sürekliliğini sağlayıcı kastiçi evlilik bir zorunluluk olmakla birlikte, her kast kendi içinde soy gruplarına ayrılmakta ve evlilikler soylar arasında gerçekleşmektedir (Kottak, 1994:351). Yani, bir yandan kastiçi evlilikle içevliliğin bir türü gerçekleştirilirken, bir yandan da soydışı evlilikle dışevlilik kuralı uygulanmaktadır.

2- Needham (akt. Leach, 1986:397) evlilik kurallarını zorunlu (*prescriptive*) ve tercihli (*preferencial*) olarak ikiye ayırmaktadır. Tercihli evlilikte de toplumca kabul gören evlilik kuralına (içevlilik veya dışevlilik) uymak esastır; ancak farklılık, kural dışına çıkılmasının cezaı bir yaptırımının olmamasındadır.

kuraldan söz etmek pek mümkün gözükmemektedir. Sınırlı sayıda olmakla birlikte köy ünitesi üzerine yapılan çeşitli araştırmaların (Berkes, 1942; Boran, 1945; Stirling, 1965; Akkayan, 1979; Balaman, 1982b) sonuçlarına göre (bunlar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu dışındaki diğer bölgelere ilişkindir) ne içevlilik ne de dışevlilik normatif değildir: Köyiçi ve köydişi evliliğin yanı sıra ana tarafından veya baba tarafından biri ile evlilik yapılmaktadır. Bu araştırmalar arasında köyiçi evlilik (*village endogamy*) sadece Kırşehir'in Demirciler köyünde (Pierce, 1964) bir kural halinde gözükmemekte ancak eş seçiminde eşin yedi göbek ötesinden olması (*lineage exogamy*) esas alınmaktadır. Bu uygulamanın arkaplanını eski Orta Asya Türk topluluklarındaki dışevlilik kuralında bulmak mümkündür: Babasoyu çizgisini izleyen bu topluluklarda babasoyu dışından (7 göbek, 40 göbek ötesi gibi) evlenmek esastır ve aksi davranış cezaya tabi tutulur (İnan, 1952; Krader, 1963; Ortaylı, 1980; Vergin, 1985; Baştuğ, 1996). Buna paralel olarak, Karabaş'ın (1981) *Dede Korkut Hikayeleri* üzerine yaptığı yapısal analize göre, Oğuz Türklerinde "ideal" evlilik modeli "dayı kızı-hala oğlu" evliliğidir. Her ne kadar bu tip bir kuzen evliliği biyolojik açıdan kanyakını evlilik olsa da, kültürel açıdan dışevlilik kategorisi altında değerlendirilmektedir. Çünkü babasoyu sistemine göre, dışarıya gelin verilen halaların çocukları başka soydan kabul edilmektedir (Güvenç, 1984:258-260).

Ancak, Orta Asya Türklerinde görülen bu dışevlilik kuralının Anadolu'daki Türk toplumunda İslam'ın ve Arap toplumunun etkisiyle değişime uğradığı ve eş seçiminde babasoyuna (amca kızı evliliğine) yönelindiğine ilişkin görüşler vardır (Cuisenier, 1964; Ortaylı, 1980; Karabaş, 1981; Vergin, 1985). Başka bir anlatımla, babasoyu sisteminde halalar başka soya gelin gittiğinden "dayı kızı" evliliği dışevlilik, erkek kardeşler aynı soy içinde bulunduğundan "amca kızı" evliliği içevlilik tanımlamasına girmekte ve Anadolu Türk toplumunda görülen amca kızı evliliği, dışevlilik kuralından içevliliğe doğru yapısal bir değişim olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Karabaş'ın (1981:196) yaptığı analiz, evlilik örüntüsündeki değişikliğin toplumsal örgütlenmeyi nasıl derinden etkilediğini de göstermektedir:

İslamlık'tan önce Oğuz Türkleri'nde, dayı kızıyla evlenmenin en iyi evlenme diye görülmesinden doğabilen ikincil örgütlenme³ (*moeity organization*) oluşmuştu. Kız babalarıyla kız kardeşleri olan erkeklerin, bu toplumsal örgütlenme dolayısıyla etkin bir yerleri vardı toplum içinde. İslamlık'la birlikte Arap evlenme düzeni olan amca kızıyla evlenmenin çok yeğlenmesi sonucu, *Oğuz Kağan*'daki Üç Ok-Boz bölünmesi ile ve *Dede Korkut*'taki Dış Oğuz-İç Oğuz bölünmesi ile de yazınsal yapıtlarda yansıyan bu toplumsal örgütlenmenin yıkılmış olduğu anlaşılıyor.

Kısaca birçok araştırmacı aşiretiçi/ kabileiçi (*tribe/clan endogamy*) evlilikle birlikte tercihli (*preferential*) amca kızı evliliğinin Arap toplumuna ait evlenme düzeni olarak kabul etmekte (Cuisenier, 1962; Atran, 1985) ve Türk toplumu ile Arap toplumu

3- *Moeity organization* kavramını "ikincil örgütlenme" yerine yarımlara ayrılmış bir yapı olarak çevirmek daha uygun olacaktır. Bu yapı aynı zamanda dışevlilik içevlilik kategorisine de denk düşer.

arasında özellikle İslam'ın kabul edilmesiyle başlayan sosyokültürel etkileşimin sonucunda Türklerin Arap evlenme düzenini benimsediğini belirtmektedir (Cuisenier, 1964; Ortaylı, 1980; Karabaş, 1981; Vergin, 1985).

Bu saptamanın ışığı altında İslam'a bakıldığında, *Kur'an*'da evliliğin düzenlenmesinin birçok kurala bağlandığı görülmektedir.⁴ Bunun gerekçesi olarak, bazı araştırmacılar (Günaltay, 1951; Cin, 1989) İslamöncesi Arap toplumunda yaygınlığı olan "serbest birleşme"yi göstermektedirler. Örneğin, Cin (1989:100-101) İslamöncesi Arap toplumunda zina dışında hiçbir evlenme engelinin olmadığını; İran'da ise, kız kardeş-erkek kardeş ve ana-oğul arasında evlilik bağının kurulduğunu belirtmektedir.⁵ Dolayısıyla, *Kur'an*'daki "Nisa Suresi" ile baba-kız, ana-oğul ve kardeş evliliği dışında, amca/dayı-yeğen, teyze/hala-yeğen, nene/dede-torun evliliğinin (bunlar; fücür/ ensest olarak değerlendirilirler) yasaklandığı görülmektedir.⁶ Bununla birlikte, birinci derece kuzenler de dahil olmak üzere birçok kanyakını evlilik yasak kapsamında yer almamakta ve ne içevlilik ne de dışevlilik bir kural olarak ortaya konmamaktadır. Diğer bir deyişle, İslam evliliğin kurulmasını içevlilik ve dışevlilik kurallarında görülen kategorik grup bölünmesi esasına dayandırmamaktadır. Bu durumu İslam'ın "birlik"/ "ümme" ideali ile ilişkilendirmek olası görünmektedir. Zira, İslam cinsiyetlerarası farklılık hariç, tüm grupsal (sınıfsal, kültürel, toplumsal, vd.) farklılıkları reddeder; Allah'ın teklifinde ve Hz. Muhammed'in etrafında birleşilmesini ("ümme") emreder. Dolayısıyla farklılık/karşıtlık üzerine değil, benzerlik/tekbiçimlilik üzerine kurulu bir toplumsal model sunar. Bu model, toplumların varolan evlilik örüntüsündeki içevlilik ve dışevlilik kurallarını dikte almaz. Bu yüzden, *Kur'an*'ın evliliğin düzenlenmesine ilişkin yasak kategorisinin, içevlilik kuralını uygulayan toplumlar ile dışevlilik kuralını uygulayan toplumlarda farklı etkileri olduğundan söz edilebilir. Şöyle ki, Orta-Doğu Bölgesi'deki birçok toplumda (Arap, Fars, vd.) uygulanagelen soyiçi evliliğin sürekliliğine olanak tanır. Bir anlamda içevlilik kuralının geçerliliğini perçinlemiş olur. Bu noktada, İslam'a ait evlilik

4- İslam'ın evlilik hukuku, evlilikte kadının hakları, nişanlanma, evlenme ehliyeti, evliliğin kurulması, evlenmede velayet, boşanma gibi birçok konuya çeşitli kurallar getirmiştir (Mehmet Efendi 1956). Ancak burada, incelememize bir sınırlama getirerek, evliliğin kimlerle yapılamayacağı konusu üzerinde durduk.

5- Ensest evliliğine bir başka örnek daha verilebilir. Eski Mısır'da firavun ailesi içinde baba-kız ve kardeş evliliğinin bir kural olarak uygulandığı bilinmektedir. "Yarı-tanrı" firavun ailesi üyelerinin sıradan insanlarla evlenerek statü, servet ve ünvanlarını tehlikeye düşürmek istememeleri, onlar için ensest evliliğini zorunlu hale getirdiği söylenebilir (Wells, 1984; Kottak, 1994).

6- *Kur'an* sadece bazı kanyakını kişileri değil, bazı hısımları da fücür/ensest kapsamına alır. Örneğin karının annesi (kayınvalide), oğulun karısı (gelin), karının daha önceki evliliğinden olan kızı (üvey kız) ile evlenmek "haram"dır. Ayrıca, kişinin, sanal (*fictive*) akrabalar kategorisinde olan süt ninesi, süt annesi, süt kız kardeşi ile evlenmesi de yasaklanmıştır. *Kur'an*'da yer almamakla birlikte, Anadolu'da yaygın olan başka sanal akrabaların (kirve, musahip) eşleri ve kızları da evlenme yasağı kapsamındadır (Sertel, 1971:44; Bakkaş, 1992:38). Süt anne biyolojik annenin yerini alırken, kirve (sünnet sırasında çocuğu tutan kişi) babanın yerini almaktadır. Dolayısıyla sanal akrabaların çocukları birbirinin kardeşi olarak değerlendirilmekte ve bu kişiler arasındaki evlilik töresel olarak yasaklanmaktadır.

normlarının Arap akrabalık sistemine uyarlanmış olduğu⁷, en azından bu sistemi dışlamadığı; Türk toplumunun tarihsel arkaplanı olan dışevlilik kuralını ise geçersiz kıldığı ileri sürülebilir.

Bu çıkarsamadan hareketle, Türk toplumunun “7 göbek, 40 göbek” içindeki akrabalara ve özellikle amca kızı evliliğine yöneliminde Arap toplumuyla etkileşimden çok İslam’ın kategorik olmayan evlilik düzenlemesinin etkisi⁸ olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte, Türk toplumunun dışevlilik veya içevlilik tercihlerindeki istatistiki oranları ve uygulama biçimleri hakkında elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Tunçbilek ve Ulusoy’un (1987) Türkiye genelindeki araştırması bize sadece bölgesel ayrımlarla akraba evliliğinin (birinci ve ikinci derece kuzen evliliği) istatistiki oranlarını vermektedir. 1987 yılında yapılan bu araştırmanın sonuçlarına göre, Batı Anadolu’da %10,18 olan oran, Doğu Anadolu’da (araştırmada Güneydoğu Anadolu bölgesi de bu bölge ile birlikte ele alınır) %32,86’ya çıkmaktadır. Doğu Anadolu’da soy sistemine dayalı bir içevlilik türü olan aşiretiçi (*tribe endogamy*) ve kabileiçi (*clan endogamy*) evliliklerinin tercihli ve yaygın olarak uygulandığı (Beşikçi, 1969; Bates, 1971, 1974; Yalçın-Heckmann, 1991; Altuntek 1993) ve bu bölgenin etnokültürel yapısının ağırlıklı olarak Kürt, Arap gibi gruplardan oluştuğu düşünülürse Türkiye genelindeki etnik-kültürel farklılıkların da dikkate alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, sadece günümüz Orta-doğu ülkelerinde (Suriye, Irak, Lübnan, İran, Suudi Arabistan, Pakistan, vd) (Barth, 1954; Khuri, 1970; Hilal, 1970) değil, İslamöncesi Arap toplumunda da (Patai, 1965) soyiçi evliliğin uygulandığı gözönüne alındığında, bu evlilik tipinin tarihi ve kültürel temelleri olduğu söylenebilir. Kısaca, bu olgular konunun sadece İslam’la veya Arap toplumu ile sınırlandırılmayacağını göstermektedir.

Belli bir coğrafi bölgede hâlâ güçlü bir şekilde sürekliliğini koruduğu gözlenen soyiçi evliliği uygulamasının başlıca nedeni olarak yine bu geniş coğrafi bölgenin soya dayalı ayrılmış/ gruplaşmış (aşiret/kabile) yapısı⁹ gösterilebilir. Bu ayrılmış yapıyı oluşturan besleyen başlıca öğelerden biri “asabe/ asabiyet” anlayışı olduğunu söylenebilir.

7- Hz. Muhammed’in kızı Fatma, amca oğlu Ali ile evlenmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere, İslam’ın doğuşu sırasında amca kızı-amca oğlu evliliğinin bir örneği peygamberin ailesinde görülmektedir.

8- Van yöresinde yaptığım araştırma sırasında, bazı kişiler amca kızı evliliğini yapmalarının İslam’a aykırı olmadığını, *Kur’an*’ın bunu yasaklamadığını, peygamber ailesinde de bu evliliğin yapılmış olduğunu söylemişlerdir.

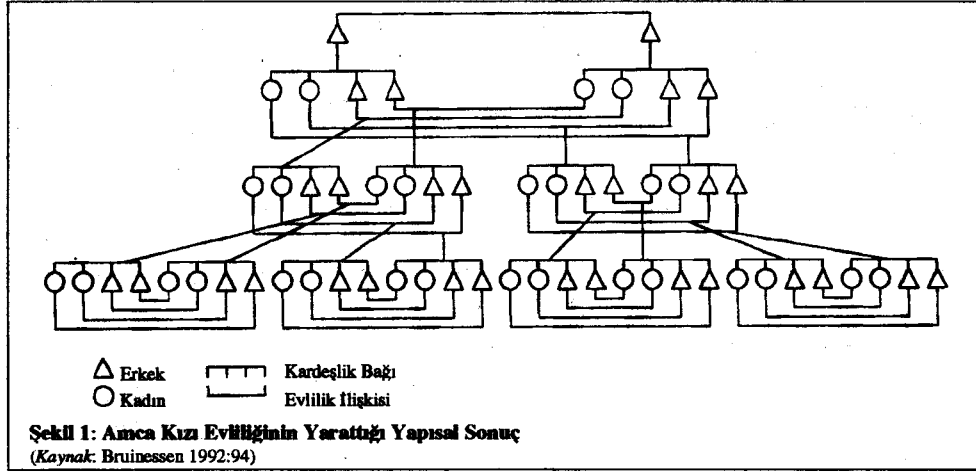
9- Aşiret, aşama sıralı bir yapı özelliği taşır. Bruinessen (1992: 73) bu yapının, aşiret (I), klan (II), soy (III) alt-soy (IV) ve hane halkı (V) olmak üzere beş aşamalı olduğunu belirtir. Bu modele göre alt-soy, kişinin baba kuşağını; soy, kişinin dede kuşağını; klan [kabile], büyük dede kuşağını ve bu kuşaklardan olma bireyleri kapsamaktadır; aşiret ise ortak ataya dayalı bir toplumsal birimdir. Beşikçi (1969) Alikan Aşireti üzerine yaptığı araştırmasında, kabileyi kan bağına dayalı bir grup olarak; aşireti de birkaç kabileden ibaret, ortak bir ataya dayalı ama hısımlık ilişkilerinin ağırlıklı olduğu bir yapı olarak betimler. Buna dayanarak, farklı aşama sırasında olmakla birlikte aynı babasoyu çizgisinde olan bireylerden ibaret grubu, yerine göre aşiret (*tribe*), yerine göre -doğrudan kan bağına işaret etmek için- kabile (*clan*) veya soy (*lineage*) olarak kullandım.

Bu kavram, bir sorun karşısında babasoyu içindeki bireylerin birbirlerine karşı duydukları sorumluluk ve yükümlülükleri ifade etmektedir (Ateş, 1978:663). Dolayısıyla, tarihsel olarak savaşçı özelliğe haiz aşiretlerin soyiçi dayanışma örüntüsünü oluşturabilmelerinin bir yolu olarak aşiretiçi/ kabileiçi evliliğini uyguladıkları araştırmacılarca kabul görmüş bir açıklamadır (Barth, 1954; Bruinessen, 1992; Altuntek, 1993). Amca kızı evliliği de bunun “ideal” bir formu olarak belirmektedir. Başka bir deyişle, bireyler ve gruplar varolmanın gücünü ve kaynağını kendi içlerinde (“biz” tanımlaması içinde olanlarda) görmektedirler.¹⁰ Bu durum, hem bireylere hayatın her alanında sosyal güvence sağlayıcı bir ortam sunmakta (Altuntek, 1993) hem de aşiret sisteminin sürekliliğine¹¹ katkıda bulunmaktadır (Barth, 1954; Bruinessen, 1992; Altuntek, 1993).

Bu evlilik tercihinin işlevsel nedenleri olduğu kadar yapısal sonuçları da vardır: Bruinessen’e (1992:94) göre, amca kızı evliliğinin sürekli uygulanışı soyun aşırı bölünmesine (*extra segmentation*) yol açmaktadır. Şekil 1’de görüldüğü gibi birkaç kuşağın her birinde gerçekleştirilen amca kızı evliliği soy yapısında bir tür mitoz etkisi yaratmaktadır. Bununla birlikte, bu şekil varolan olgunun idealleştirilmiş bir formudur. Zira her kuşakta gerçekleştirilen evliliklerin tümü mutlak bir şekilde amca kızı evliliği değildir. Amca kızı evliliğinin yanı sıra diğer kuzen (birinci derece ve ikinci derece kuzen) evlilikleri ve koşullara göre soydışı evlilikler de gerçekleştirilmekte; evlilikte eş seçimi, öncelikle ailenin sosyal konumuna bağlı olarak belirlenmektedir. Bu açıdan, toplumsal tabakalar arasında bir farklılık olduğundan söz etmek mümkündür. Hem aşiretler arasında hem de aşiret içinde politik ve ekonomik açıdan üst konumda olan ailelerde (örneğin, güçlü bir aşiret reisinin ailesinde) tercihli olarak amca kızı evliliğinin daha sık gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu durumun bir yandan bu tip ailelerin kızlarını verebilecekleri kendileriyle eşkonumda (toplumsal statü açısından) başka bir aile olmamasından, öte yandan sahip olunan politik, ekonomik gücü koruma kaygısı ile diğer ailelere karşı aşı-

10- Bunun başka bir tezahürü, “öteki”ne karşı şüpheli ve ilişkinin niteliğine göre düşmanca bir tutum ve tavır içine girilmesidir. Bu yapı, sadece tarihi, ekonomik, kültürel çerçevede değil, psişik boyutta da irdelenebilecek bir özelliğe sahiptir.

11- Lévi-Strauss’a (1969) göre, toplumlararası ilişki kurmanın/ etkileşimde bulunmanın kurucu öğelerinden birisi dışevlilik kuralıdır. Ancak yöredeki tercihli içevlilik uygulaması, soy gruplarını dayanışmacı küçük topluluklar halinde bölmektedir. Soy grupları arasındaki etkileşim kanalını açan öğelerden birisi olarak “kirvelik” kurumu gösterilebilir. Kirvelik, bir sanal akrabalık (*fictive kinship*) tipidir ve bu bölgede yaygın olarak uygulanmaktadır (Sertel, 1971; Magnarella ve Türkdoğan, 1973). Erkek çocuğun sünnet olurken yetişkin bir erkek tarafından tutulması uygulaması, çocuğun ailesi ve “kirve”nin ailesi arasında sosyal, ekonomik dayanışmanın kurulmasına yol açmakta ve iki aile arasındaki ilişkiyi “sanki” akrabalığa dönüştürmektedir. Bununla birlikte her iki aile birbirini ensest kategorisinde değerlendirmekte, ailelerarası kız alışverişi gerçekleşmemektedir. Ancak yöredeki eş seçme ideolojisinin soy-içinden olması, bireyleri kirve seçiminde soy-dışına hatta etnik grup dışına yönelttiğinden (Örneğin, Süryanilerle kurulan kirvelik bağı) söz edilebilir. Dolayısıyla soy grupları arasında kız alışverişinin pek gerçekleşmemesi ve bu nedenle tıkanan etkileşim kanalı, kirvelik kurumu dolayısıyla açılmaktadır. Kısaca, bir sosyal dayanışma işlevi gören kirvelik aynı zamanda soy grupları arasındaki etkileşimi sağlaması açısından da işlevsel bir niteliğe sahiptir.

rı dayanışmacı bir tutum içine girme gereği duymalarından kaynaklandığı ileri sürülebilir (Altuntek, 1993). Dayanışmacı özelliğin ortaya çıkmasına yol açan başlıca itici güç olarak bireyler ve gruplar arasındaki “çatışmacı” yapı (bunun en bilindik örneği kan davalarıdır) gösterilebilir. Bir Arap atasözü ile bu yapının özü daha iyi anlaşılabilir: “Ben kardeşime karşıyım; ben ve kardeşim kuzenimize karşıyız; ben, kardeşim ve kuzenimiz diğerlerine karşıyız” (Murpy ve Kasdan, 1959:61). Kısaca, birbirini doğurup besleyen çatışmacı ve dayanışmacı örüntü, “öteki” tanımlaması içine giren tüm kişi ve gruplara karşı geliştirilen bir varolma biçimidir. Bu nedenle, politik ve ekonomik gücü elinde bulunduran aileler için evliliğin çok önemli bir stratejik önemi vardır. Öte yandan daha alt tabakalarda yer alan ailelerin eş seçimi de bir stratejiye dayanır: Oğullardan biri için aşiretin evlilik ideolojisi uygulanırken, yeni müttefikler edinmek amacıyla diğer oğul için dişevliliğe (aşiret dışına) yönelindiği görülmektedir (Cuisenier, 1962:104).¹²

İki toplumsal tabaka arasındaki bu fark; iktidar alanlarını (sosyal, ekonomik, politik) elinde bulunduran ailelerin verilecek kızlarına göre bir evlilik stratejisi geliştirmesine, diğer ailelerin oğulları esas almalarına dayanır. Buradaki hassas nokta “vermek-almak” dengesidir: Vermek, alçaltıcı, küçültücü bir durumdur; güç/iktidar almaktan geçer. Toplumun cinsiyet ideolojisine göre, kadın edilgin olandır, verendir, teslimiyettir; erkek etkin olandır, alandır, galibiyet/ iktidar ondadır. Dolayısıyla “kız vermek” baştan teslimiyetin kabulü anlamına gelir. Evliliği düzenleme stratejisinin arkasında yatan temel anla-

12- Cuisenier (1962) ve Bruinessen (1992) aşiret içindeki sosyal tabakalaşmaya dayalı bir farklılığı gözönünde bulundurmamışlardır. Oysa aşiretin evlilik ideolojisi aşiret/kabileçi (*lineage endogamy*) olmakla birlikte, gözlemlerime göre, ailenin sosyal konumu eş seçimindeki yönelimleri belirleyici bir değişken olarak rol oynamaktadır. Bu nedenle, Cuisenier’in açıklaması ortalama bir ailenin evlilik stratejisine uygun düşmektedir. Bruinessen’in ideal evlilik formu ise, en üst katmanda yer alan ailelerin tiplendirilmesine uygundur. Bununla birlikte, bu tip ailelerde bile, politik ittifakın kurulma gereği ortaya çıktığında aşiretlerarası evliliklerin gerçekleştirildiği gözlenmektedir.

yış, kanımca, budur. Her türlü iktidar alanını ellerinde bulunduran aileler kendilerine hiçbir açıdan denk olmayan bir aileye kız verdiklerinde ikinci defa yenilen/teslim olan konumuna gireceklerinden, bu onur kırıcı ve kabul edilemez bir durumdur. Bu nedenle, süregiden erkek kardeşlerin birliği içindeki erkek yeğen kız evladın verilebileceği ideal eştir. Öte yandan, daha alt tabakada yer alan sıradan aileler için güç elde etmenin yolu yeni müttefikler edinmekten geçmektedir. Dolayısıyla oğul için seçilecek en uygun eş ailenin bu hedefini gerçekleştirmesini sağlayacak aileden gelecektir. Özetle, evliliğin düzenlenmesi evlenecek çiftlerin bireysel tercihlerinden çok ailelerin varolan koşulları değerlendirerek yararlı bir anlayışla verdikleri karara dayanmaktadır.

Tercihli içevlilik uygulamasının başka bir yapısal sonucu daha vardır: Soy çizgisi tekyanlı (*unilateral*) yapıdan ikiyanlı (*bilateral*) bir yapıya doğru dönüşmektedir. Türkiye’de (ve Orta-Doğu ülkelerinde) babasoyu çizgisinin (*patrilineal*) izlendiği tekyanlı bir soy sisteminin var olduğu konusunda birçok araştırmacı hemfikirdir (Berkes, 1942; Erdentuğ, 1956; Beşikçi, 1969; Bates, 1971). Bu yapı ancak, kızın soy dışına verilmesi ve dışarıdan kız alınması, yani dışevlilik kuralı ile oluşabilir. Oysa kız evlatların kuşaklar boyu babasoyu içinden biri ile evlendirildiği (*lineage endogamy*) uygulamada, tekyanlı soy sisteminden farklı bir özellik ortaya çıkmaktadır. Bu, Murphy ve Kasdan’ın (1959, 1967) ifadesiyle, görünmeyen ikiyanlı bir yapıdır; çünkü kuşaklar boyu uygulanan soyiçi evlilikte kadın ve erkeğin atası birbirine karışmakta, tekyanlı özellik belirsizleşmektedir. Bu yüzden, yapılacak betimlemelerde sadece hangi soy çizgisinin izlendiğine değil, aynı zamanda soyiçi evliliğin normatif olarak uygulanıp uygulanmadığına da bakmak gerekmektedir.

Sonuç

Bu makalede, Türkiye’de yapılan evlilik ve akrabalık araştırmalarında pek tartışılmadan kullanılan dışevlilik ve içevlilik kavramları üzerinde durulmuş ve ele alınan kavramsal çerçeve içinde Türkiye’deki evlilik örüntüsü analiz edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, tarihsel arkaplanda Türk toplumunda var olduğu bilinen soydışı evlilik kuralının İslam’ın etkisiyle geçerliliğini yitirdiği; bununla birlikte, soyiçi evlilik tipinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki bazı etnik gruplarda (Kürt, Arap, vd.) tarihi ve kültürel boyutta süregeldiği ve hâlâ normatif olduğu ve fakat kentsel alanlarda gücünü yitirme eğilimi gösterdiği (evliliğin düzenlenmesinde eğitim, meslek gibi değişkenlerin önem kazandığı) söylenebilir. Bununla birlikte Pierce’in (1964) bulgularındaki köyiçi evliliğin kural halinde uygulanırılığı (Demirciler Köyü), grupların hangi coğrafi alanda hangi etnik, mezhep, din grupları ile çevrili olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Çünkü köyün içinde bulunduğu coğrafi konum ve yöredeki grupsal karşıtlık/ çatışma, bireyleri eş seçiminde köyiçi ile sınırlıyor olabilir. Türkiye’nin çokkültürlülük (etnik,

din, mezhep, dil, vd) gerçeği ve tarihsel koşulları gözönünde bulunurularak yerleşim örüntüsü değişkeni de gözardı edilmemelidir. Ancak, varolan verilerin sınırlılığı Türkiye'deki evlilik örüntüsünü yeterince anlamamızı/ yorumlamamızı güçleştirmektedir. Kısaca, Türkiye'nin etnokültürel farklılıkları dikkate alınarak ve karşılaştırmalı olarak yapılacak evlilik, akrabalık araştırmalarının verilerine gereksinim duyulmaktadır.

Kaynakça

- Akkayan, Taylan (1979). *Göç ve Değişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Altuntek, N. Serpil (1993). *Van Yöresinde Akraba Evliliği*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ateş, Ahmed (1978). "Asabiyet", *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 1, 663-664.
- Atran, Scott (1985). "Managing Arap Kinship and Marriage", *Social Science Information*. 24, 659-696.
- Bakkalbaşı, L. Zeynep (1992). Kütahya'nın Körs Köyü'nde Akrabalık Sistemi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Balaman, Ali Rıza (1982a). *Evlilik Akrabalık Türleri*. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Balaman, Ali Rıza (1982b). *Te-Ve Köyü Genel Etnografyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.
- Barth, Fredrik (1954). "Father's Brother's Daughter Marriage in Kurdistan", *Southwestern Journal of Anthropology*. 10, 164-171.
- Baştuğ, Sharon (1996). "Gök Türklerin Akrabalık Terminolojisi İçin Bir Omaha Modeli", *Türkiye Günlüğü*. (39): 118-129.
- Bates, Daniel G. (1971). "Güney-Doğu Anadolu'da Göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerine Bir Çalışma", *Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*. (Eds. E.F. Mansur ve P. Benedict), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, 245-292.
- Bates Daniel G. (1974) "Normative and Alternative Systems of Marriage Among the Yörük of Southeastern Turkey", *Antropological Quarterly*. 47, 270-287.
- Berkes, Niyazi (1942). *Ankara Köyleri*. Ankara: Uzluk Basımevi.
- Beşikçi, İsmail (1969). *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar*. Ankara: Doğan Yayınevi.
- Boran, Behice S. (1945). *Toplumsal Yapı Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bruinessen, Martin van (1992). *Ağa, Şeyh ve Devlet*. (Çev. R. Arslan), Ankara: Öz-Ge Yayınları.

- Cin, Halil (1989). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenmeler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını.
- Cuisenier, Jean (1962). "Endogamie et Exogamie dans le Mariage Arabe", *L'Homme*. 11, (2): 80-105.
- Cuisenier, Jean (1964). "Matériaux et Hypothèses Pour une Étude des Structures de la Parenté en Turquie", *L'Homme*. 4 (1): 73-89.
- Duben, Alan (1984). "19. ve 20. Yüzyıl Osmanlı - Türk Aile ve Hane Yapıları", *Türkiye'de Ailenin Değişimi. Toplumbilimsel İncelemeler*. (Ed. T. Erder) Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 91-111.
- Erdentuğ, Nermin (1956). *Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Günaltay, Ş (1951) "İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türü Nikah Çeşitleri", *Bulleten*. 60, 691-707.
- Güvenç, Bozkurt (1977). "Sosyal Değişme Sürecinde Aile, Akrabalık ve Soy İlişkileri", *Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler*. (Eds. S. Karabaş ve Y. Yeşilçay), Ankara: ODTÜ Türk Halk Bilimleri Topluluğu, 161-172.
- Güvenç, Bozkurt (1984). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hilal, Jamil M. (1970). "Father's Brother's Daughter Marriage in Arab Communities: A Problem of Sociological Explanation", *Middle East Forum*. 56, 73-84.
- İnan, Ahmet (1952). "Türk Düğünlerinde Exogami İzleri", *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar: I*.
- Karabaş, Seyfi (1981). *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*. Ankara: ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Yayın No:35.
- Khuri, Fuad I. (1970). "Parellel Cousin Marriage", *Man*. 5, 597-617
- Kıray, Mübcecel (1981). *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. 2.Bası. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kottak, C (1994). *Anthropology: The Exploration of Human Diversity*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Krader, L (1963). *Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads*. Netherlands: Indiana University Publications.
- Leach, Edmund (1986). "Asymetric Marriage Rules, Status Difference, and Direct Reciprocity: Comments on an Alleged Fallacy", *Journal of Anthropological Research*. 42, 397-405.
- Lévi-Strauss, Claude (1969). *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.
- Magneralla, P. J. ve O. Türkdoğan (1973) "Descent Affinity, and Ritual Relations in Eastern Turkey", *American Anthropologist*. 15, 1626-1633.
- Mehmet Efendi (1956). *Kur'an'ı Kerim, Meâli ve Tefsiri*. (Çev. S Fahir), İstanbul: Bütün Kitabevi.

- Murphy, R. F. ve L. Kasdan (1959) "The Structure of Parallel Cousin Marriage", *American Anthropologist*. 61, 17-29
- Murphy, R.F. ve L. Kasdan (1967) "Agnation and Endogamy: Some Further Consideration", *Southwestern Journal of Anthropology*. 23, 1-14.
- Ortaylı, İlber (1980). "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, 1, 33-40.
- Patai, Raphael (1965). "The Structure of Endogamous Unilineal Descent Groups", *Southwestern Journal of Anthropology*. 21, 325-350.
- Pierce, Joe E. (1964). *Life in a Turkish Village*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Sertel, Ayşe Kudat (1971). "Rituel Kinship in Eastern Turkey", *Antropological Quarterly*. 44, 37-50.
- Stirling, Paul (1965). *Turkish Village*. New York: John Wiley and Sons.
- Timur, Serim (1972). *Türkiye'de Aile Yapısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları No: D, 15.
- Tunçbilek, E ve M Ulusoy (1987). "Türkiye'de Akraba Evlilikleri ve Çocuk Ölümüne Etkisi", *Nüfus Bilim Dergisi*. (9): 7-26.
- Vergin, Nur (1985). "Social Change and the Family in Turkey", *Current Anthropology*. 26, (5): 571-574.
- Wells, Calvin (1984). *İnsan ve Dünyası*. (Çev.B Güvenç), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yalçın-Heckmann, Lale (1991). *Tribe and Kinship Among the Kurds*. Frankfurt: European University Studies.
- Yasa, İbrahim (1957). *Hasanoğlan*. Ankara: Yeni Matbaa.
- Yasa, İbrahim (1969a). *25 Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. No: 270.
- Yasa, İbrahim (1969b). "Traditions of Some Atypical Cases of Marriage in Turkey", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 24 (1): 1-18.